

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ БІОЛОГІЧНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ

SOME ASPECTS OF THE NON-PROLIFERATION OF BIOLOGICAL WEAPONS IN UKRAINE

О.Г.Михалко

Сумський національний аграрний університет

Анотація. Проведено дослідження нормативно-правової бази у сфері протидії розповсюдження біологічної зброї, обґрунтовано необхідність впровадження додаткових заходів для унеможливлення виникнення загроз бактеріологічного характеру.

Ключові слова: біологічна зброя, біотероризм, біологічний агент, міжнародна конвенція.

Аннотация. Проведено исследование нормативно-правовой базы в сфере противодействия распространению биологического оружия, обоснована необходимость внедрения дополнительных мероприятий для предотвращения возникновения угроз бактериологического характера.

Ключевые слова: биологическое оружие, биотерроризм, биологический агент, международная конвенция.

Annotation. Here was investigated a legal basis in combating proliferation of biological weapons, there was the necessity of introducing additional measures to prevent threats to bacteriological nature.

Keywords: biological weapons, bioterrorism, biological agent, an international convention.

Вступ

Останні роки наростає загальна стурбованість громадськості до проблем нерозповсюдження зброї масового знищення. Серед цих проблем особливе місце займає нерозповсюдження біологічної зброї, яке тісно пов'язане з виконанням міжнародних зобов'язань держав за Конвенцією 1972 року "Про заборону біологічної зброї" та Женевського протоколу 1925 року "Про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів". Вирішення цих проблем вимагає системного і комплексного підходу, прийняття заходів політичного, правового, соціального, організаційного, науково-технічного, технологічного та економічного характеру. Незважаючи на те, що учасниками Конвенції є більшість держав, загроза використання біологічної зброї в збройних конфліктах залишається. Сьогодні зростає число країн здатних виробляти в масовій кількості біологічні агенти і токсини, які можуть бути застосовані для ураження людей, тварин і рослин.

Останні дослідження та публікації

Токсиколог В.Шумейко та інфекціоністи М.Андрейчин і В.Конча представили на суд науковців монографії, в яких узагальнили дані з цієї проблеми й на основі їх аналізу запропонували своє бачення принципів і конкретних заходів безпеки. У першій з них, під назвою «Екологічна токсикологія й тероризм», В.Шумейко докладно розглянув особливості впливу на людину основних біотоксикантів, симптоматику й методи діагностики

інтоксикацій, що виникають внаслідок проникнення їх в організм, лікувальні й превентивні заходи. Особливу увагу було приділено токсикантам рослинного походження.

І.Трахтенберг в науковій праці "Біотоксиканти, біотехнології, біотероризм..." визначив основні недоліки державної системи протидії біотерористичної загрози в Україні та окреслив перспективні напрямки вдосконалення її функціонування з метою мінімізації можливої шкоди від негативних наслідків застосування біологічно небезпечних агентів.

О.Карабан та А.Дашук в публікації "Біотероризм: факти та епідеміологічний прогноз" розширили класифікацію сучасних видів біологічної зброї, спрогнозували гіпотетичні моделі та сценарії їх комбінованого застосування та визначили шляхи протидії бактеріологічній загрози на державному рівні.

М.Андрейчин та В.Копча в монографії "Біотероризм: медична протидія" глибоко проаналізували та освітлили основні сучасні напрямки розвитку біологічної зброї, надали детальну класифікацію та опис кожного з них.

Мета дослідження

Проаналізувати міжнародні нормативні акти та національне законодавство України в сфері нерозповсюдження біологічної зброї та внесення відповідних рекомендацій щодо його удосконалення, з метою забезпечення біологічної безпеки, як в межах України, так і у світі в цілому.

Виклад основного матеріалу

Науково-технічні розробки і досягнення в області біології, біотехнології, геноміки, протеоміки, біоінформатики, комп'ютерного моделювання особливо останніх років, створили передумови для проектування і складання нових видів мікроорганізмів і токсинів, що володіють потенційними можливостями для застосування в біологічну зброю. Останні успіхи в області встановлення повних структур геномів багатьох патогенних мікроорганізмів відкривають широкі можливості їх генно-інженерних модифікацій, що підсилюють вірулентність, здатність долати імунну відповідь, стійкість до лікарських препаратів, а також дають перспективи створювати мікроорганізми з комбінованими патогенні властивості і інше. У зв'язку з безпрецедентними можливостями біотехнології і сенсаційними проривами в медицині і сільському господарстві, біологічні знання, що можуть мати подвійне застосування, стають надбанням різних держав. Спостерігається широке розповзання науково-технічної інформації по системам Інтернет, що сприяє отриманню необхідних відомостей не тільки державними організаціями, а й екстремістськими і терористичними угрупованнями в багатьох країнах світу. Це створює небезпеку застосування біологічних агентів не тільки у військових конфліктах, а й в терористичних актах.[3, с. 256]

З огляду на специфіку біологічної зброї не треба вважати, що зазначені досягнення відразу приведуть до створення таких біологічних агентів, які можуть бути використані в якості зброї масового ураження. Важливо не допускати використання таких досягнень з метою забороненою Конвенцією.

Необхідно також відзначити, що досягнення в галузі біотехнології народжуються, як правило, в найбільш розвинених державах, інші країни можуть використовувати в своїх роботах природні мікроорганізми.

Боротьба з нерозповсюдженням біологічної зброї являє багатоаспектну і багатовекторну діяльність, яка може здійснюватися тільки у взаємодії різних суб'єктів міжнародного права, а її ефективність багато в чому визначається дієвістю міжнародних механізмів у сфері запобігання розробки і обігу біологічних агентів, передбачених міжнародною Конвенцією про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 16.12.1971 року [1, с. 436 – 441], яка встановлює абсолютну заборону її учасникам на розробку, виробництво, накопичення, збереження та/або придбання яким-небудь іншим чином біологічних агентів та токсинів, що в силу своїх характеристик можуть бути використані, як бойові засоби, а також зброю, обладнання або засоби її доставки, призначені для використання таких агентів або токсинів у ворожих цілях або збройних конфліктах. Сьогодні 163 країни ратифікували Конвенцію про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї, у той же час в світі склалася парадоксальна ситуація. А саме, на сьогодні не менш ніж 30 держав мають, якщо не систему виробництва біологічної зброї, то його ключові елементи [8, с 32-36], що обумовлює необхідність створення ефективного контролю, як системи заходів, що розробляються і здійснюються державними і міжнародними органами в цілях попередження тіньового (кримінального) використання біотехнологій. Основні принципи такого контролю містяться в Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї. Однак, з цілого ряду причин ефективність міжнародних механізмів запобігання розповсюдженню біологічної зброї та засобів її доставки є далекою від досконалості. По-перше, Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї не визначає основних понять, таких як «біотероризм», «біологічна зброя» тощо. На міжнародному рівні існує ряд документів, що частково заповнюють цю прогалину. Насамперед, це Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів (Женева, 17.06.1925 рік), у якому для термінологічного визначення біологічної зброї використовується поняття «бактеріологічні засоби ведення війни». Однак, слід зауважити, що застосування

біологічної зброї під час військових дій не може вважатися біотероризмом, рівно як і аварії на складах біологічної зброї та секретних заводах; побутові злочини; захворювання, викликані порушенням правил техніки безпеки медиками, біологами та інші нещасні випадки. По-друге, істотним недоліком Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї, що знижує результативність її дії є досить обмежені форми контролю за нерозповсюдженням біологічної зброї, а тому неможливо перевірити, чи дотримується країна договору, який вона підписала, чи ні, а отже неможливе застосування й покарань за порушення вимог Конвенції. [6, с. 34-43]

Більш продуктивним шляхом вирішення проблеми нерозповсюдження біологічної зброї є створення механізму стримування, що дозволяє в максимальному ступені знизити, або виключити можливість здійснення діяльності з розробки та виробництва біологічної зброї.

Такий механізм, на наш погляд, повинен включати наступні елементи:

1. Надання Конвенції про заборону біологічної зброї всеосяжного характеру і загальнообов'язковості до виконання з метою досягнення її універсальності шляхом залучення держав, ще не приєдналися до неї.

2. Посилення дії Конвенції про заборону біологічної зброї шляхом розробки механізму міжнародного контролю за її дотриманням.

3. Забезпечення відповідної діючої законодавчої бази на національних рівнях, включаючи наявність систем і органів експортного контролю.

У зв'язку з цим при виробленні підходів до оцінки загроз доцільно виходити з аналізу обстановки, що склалася навколо Конвенції і практичного вирішення завдань щодо посилення режиму її дії.

Набуття Конвенцією про заборону біологічної зброї всеосяжного загальнообов'язкового характеру, є першочерговим завданням. (Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення підписана 10 квітня 1972 року набула чинності 26 березня 1975 року Станом на 1 серпня 2003 року і підписана та ратифікована 163 державами). Для цього необхідне проведення цілеспрямованої ретельної роботи з координації зусиль на різних рівнях. Потрібна розробка програми спільних дій по залученню до Конвенції про заборону біологічної зброї держав, які ще не приєдналися до неї. Така програма могла б включати заходи, що вживаються в цій області окремими державами-учасниками в конкретному регіоні, а також великими державами, що мають історичні, політичні зв'язки в даному регіоні. Оскільки залучення держав до Конвенції це не разовий акт, а тривалий і складний процес, програма повинна

ґрунтуватися на повній і реалістичній оцінці обставин, що відносяться до кожної конкретної країни, і які враховують особливості політичної обстановки в тому чи іншому регіоні.

Іншим елементом механізму стримування є посилення дії Конвенції про заборону біологічної зброї шляхом розробки механізму контролю за її дотриманням. Наявність багатостороннього механізму ефективного запобігання нових загроз, що виходять від біологічної зброї і нових розробок у цій сфері, є одним з ключових в контексті протидії біологічній загрози. Відсутність механізму контролю щодо виконання вимог Конвенції про заборону біологічної зброї, відмова однієї з держав від його прийняття викликає обґрунтовану тривогу світової спільноти небезпекою розширення можливості виробництва біологічної зброї.

Звісно ж, що держави повинні забезпечити універсальний режим забезпечення безпеки біоматеріалів, ефективність і прозорість якого повинна забезпечуватися перевітками в рамках Конвенції. (Конвенція не містить механізму контролю за її дотриманням). З метою підвищення ефективності дії цієї Конвенції на конференціях з розгляду її дії в 1986 і в 1991 роках державами-учасниками було досягнуто домовленості про надання в ООН щорічної інформації про об'єкти біологічної діяльності.

Відповідно до рішень III оглядової Конференції (1991 рік) і Спецконференції (1994 рік) в Женеві в рамках роботи Спеціальної групи держав-учасниць протягом 1995-2001 років велися переговори з розробки контрольного механізму, який повинен був бути реалізований у вигляді міжнародного юридично зобов'язуючого документа – відповідного Протоколу як додатку до Конвенції. Робота зі створення такого механізму була заблокована в липні 2001 року рішенням однієї з делегацій.

Що стосується питання про розробку механізму контролю виконання вимог Конвенції про заборону біологічної зброї позиція України полягає в створенні об'єктивного, недискримінаційного, жодним чином не перешкоджаючого економічному і технічному розвитку держав-учасників, а також необтяжливого, в т.ч. з фінансової точки зору, механізму контролю. Виходячи з цього, на переговорах в Женеві був запропонований набір заходів перевірки дотримання Конвенції:

а) оголошення потенційно-небезпечних об'єктів (об'єкти, які беруть участь в програмах захисту від біологічної зброї, об'єкти, на яких проводяться роботи з т.зв. обліковим патогенами здатними викликати захворювання людей, тварин і рослин, об'єкти, які мають рівні біологічної ізоляції; вакцинні виробництва);

б) розслідування передбачуваних порушень Конвенції (розслідування діяльності на об'єкті; розслідування застосування біологічної зброї);

в) наявність об'єктивних критеріїв для здійснення перевірок і розслідувань (терміни і їх визначення; переліки небезпечних патогенів і токсинів).

Ще одним основним елементом стримування поширення біологічної зброї є наявність відповідної законодавчої бази на національних рівнях. Необхідне подальше вдосконалення національних законодавств в тих країнах, де це питання досі не вирішене або вирішене недостатньо. При цьому повинні бути прийняті закони, що забезпечують покарання за порушення положень Конвенції.

З метою посилення протиепідемічного режиму та підвищення безпеки цих установ, протягом останніх 5 років прийнято ряд організаційних та практичних заходів. Затверджені накази МОЗ України з питань підвищення безпеки установ та посилення протиепідемічного режиму роботи в мікробіологічних лабораторіях. Проведена перевірка мікробіологічних підрозділів (лабораторій) закладів державної санітарно-епідеміологічної служби, науково-дослідних інститутів, за висновками перевірок запропоновані заходи щодо підвищення біологічної безпеки установ та порядку утримання колекцій культур.

Але, на жаль, матеріально-технічне забезпечення установ та закладів санітарно-епідеміологічної служби залишається недостатнім. Парк лабораторного обладнання та приладів застарілий і залишається на рівні 70-80 років. Практично відсутнє сучасне обладнання, в тому числі і для молекулярно-генетичних досліджень. За повідомленнями таких країн як Австрія, Голландія, Франція тощо для проведення такої роботи в них були залучені значні формування збройних сил, через неможливість проведення її установами охорони. [6, с. 34-43]

На процес нерозповсюдження впливає здійснення технічного і фінансового співробітництва з країнами, що розвиваються державами-учасницями, допомога їм в розробці законів і правил щодо забезпечення виконання положень Конвенції, а також у забезпеченні безпеки при поводженні з патогенними мікроорганізмами і токсинами для створення засобів профілактики і захисту, здійснення нагляду за інфекційними хворобами, протидії тероризму. Звісно ж, що також ефективним засобом нерозповсюдження повинна бути активна роль фахівців і вчених не тільки в забезпеченні контролю за використанням результатів своїх робіт, але і в зміцненні міжнародного співробітництва на взаємовигідній, рівноправній основі.

Весь світ вважає Конвенцію важливим міжнародним договором, що передбачає заборону цілого класу зброї масового знищення. Дотримання міжнародних зобов'язань по забороні є одним з пріоритетів державної політики України. У цьому плані в державі робляться відповідні зусилля як на міжнародному, так і на національному рівнях щодо забезпечення виконання зобов'язань, передбачених Конвенцією, і підвищення її дієвості.

Сьогодні в Україні чітко налагоджена система збору даних для подання до Ради Безпеки ООН щорічних звітів і повідомлень щодо заходів посилення довіри суспільства до біологічної діяльності держави та про роботу бактеріологічно-небезпечних об'єктів відповідно до встановлених форматів.

Висновок

Можна констатувати, що в Україні створена діюча законодавча і нормативна правова база, що забезпечує дотримання міжнародних договорів в області заборони біологічної зброї. Важливим є не тільки створити законодавчу базу, але забезпечити її ефективну працездатність. Є тут звичайно певні труднощі, пов'язані з економічним станом, з недостатньою координацією між відомствами. Головне, що робота ведеться, і механізм контролю діє і вдосконалюється. Стосовно ж національного законодавства України, то можна було б рекомендувати наступне:

а) розробити стратегічний документ, що визначає засади державної політики у сфері протидії розповсюдження біологічної зброї та біотероризму;

б) розробити і прийняти спеціальний закон, що врегулював би питання протидії розповсюдження біологічної зброї та зростання загрози біотероризму з покладанням відповідальності за його виконання на конкретні державні структури відповідно до їх компетенції, зокрема Службу безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Державну службу України з надзвичайних ситуацій, МОЗ України, Мінагрополітики України тощо, включаючи повноваження і відповідальність національного органу з виконання Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї;

в) визначити та ухвалити перелік вичерпних заходів національного контролю за виконанням основних положень Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї усіма організаціями і установами біологічного профілю, незалежно від їх відомчої приналежності та форм господарювання;

г) встановити підвищену відповідальність вчених і наукових колективів, які працюють з біологічними агентами або токсинами. Зазначені нами рекомендації засновані на тому, що на законодавчому рівні питання біобезпеки, зокрема у сфері протидії розповсюдження біологічної зброї та біотероризму, в повному обсязі не відрегульовані.

Література

1. Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического(биологического) и токсического оружия и об их уничтожении

- (11.06.1972 г.) // Действующее международное право. В 3-х т. / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. Т.2. – М.: Политиздат, 1999. – С. 436 – 441.
2. Рішення РНБО України «Про заходи щодо посилення боротьби з тероризмом в Україні»: Указ Президента України № 388 від 08.06.2012р. // Офіційний вісник України. – 19.02.2013. – № 11. –
 3. Андрейчин М.А. Біотероризм: медична протидія. — Тернопіль: “Укрмедкнига”, 2005. — 300 с.
 4. Бобылов Ю.А. Генетическая бомба. Тайные сценарии биотерроризма // Национальная безопасность. – № 2. – М.: Белые Альвы. – 2006. – 240 с
 5. Косенко І. Режими нерозповсюдження зброї масового знищення: політика Росії та країн ЄС// Наукова бібліотека – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/771/>> 9
 6. Курзова В. В., Актуальні питання правового регулювання міжнародного співробітництва України в сфері боротьби з біотероризмом // Митна справа - №6(90) – Київ 2013- с. 34-43
 7. Shannon N. Kile World nuclear forces //The independent resource on global security SIPRI Yearbook 2012 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sipri.org/yearbook/2012/07>
 8. Халезов Д.А. Биотерроризм в США / Д.А. Халезов // Nexus, 2010 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.911thology.ru/nexus1.html>